

PÁZMÁNY PÉTER KATOLIKUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
IRODALOMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA

A DOKTORI DISSZERTÁCIÓ TÉZISEI

**TEST ÉS SZÖVEG KAPCSOLATA
PILINSZKY JÁNOS LÍRÁJÁBAN
ÉS A KORTÁRS MAGYAR KÖLTÉSZETBEN
(BORBÉLY SZILÁRD ÉS KISS JUDIT ÁGNES)**

A Doktori Iskola vezetője: Dr. Hargittay Emil
egyetemi tanár

Témavezető: Dr. Horváth Kornélia
habilitált egyetemi docens

Készítette: Varró Annamária

2018

A DISSZERTÁCIÓ TÉMÁJA ÉS MÓDSZERE

A választott témával kapcsolatban felmerülő első kérdés talán az lehetne, miért éppen e három szerző szövegeit vizsgálom? Pilinszky János recepciója az egyik legkiterjedtebb a hazai irodalomtudományban: számos monográfia, tanulmány és esszé született verseiről, de többen foglalkoztak prózai műveivel, s akad olyan interpretáció is, amely a szerző színpadra szánt alkotásait elemzi. Ezeket részletesen kifejtem a Pilinszky-fejezet recepciótörténetet bemutató részében. Úgy vélem azonban, hogy ez a kiterjedt recepció számos helyen mutat fel hiányosságokat.

Talán nem túlzás azt állítani, hogy Pilinszky János életművében – hasonlóan számos más alkotónkhoz – az egyes művek kritika általi kiemelése és ezek prioritizálása nagyban meghatározta és meghatározza ma is a Pilinszky poétikájáról, sőt egész életművéről alkotott képünket. Dolgozatomban e kérdésirányok továbbgondolására vállalkozom. Az egyik ilyen hiányt a *Trapéz és korlát* című első kötet szövegeinek részletes nyelvi-poétikai vizsgálatában láthatjuk: a kötet verseinek értelmezése hozzájárulhat Pilinszky-értésünk árnyalásához, nem utolsósorban azért, mert e szövegekben mutatkozik meg leginkább az a testpoétika, amely az egész életműben, változó intenzitással ugyan, de kimutatható.

Pilinszky esetében a szubjektum szövegbeli megjelenítése vagy éppen megjeleníthetlensége, teljes neutralizálása vagy tudatos lebontása az egész életműben megfigyelhető poétikai stratégia, „test-szövegei” azonban nem olyan markáns részei a korpusznak, mint azok a versek, melyek a biblikus-mitológiai motívumhálóra épülnek, de jelenlétük nem vitatható. Úgy gondolom, hogy a test problematizálása – amely a versszövegek többségében a másik testének problematizálásával, ezáltal magának az interszubsztivitásnak a kérdésével is foglalkozva – a

szubjektumnak egy újabb reprezentációs mezőjét jelentik. Egy olyan új és rendkívül komplex konnotációs hálót, amely számos ponton alakíthatja Pilinszky-értést. Egy olyan új minőségű alanyi líra meglétéről tanúskodik, amely túlmutat a klasszikus modernség poétikáján és esztétikáján, s azon túlhaladva egy új szubjektivitás felé tesz lépéseket.

Borbély Szilárd lírája és egész életműve a kortárs magyar irodalom egyik legkiemelkedőbb szövegegyüttese. Az immáron lezárt korpusz – ahogy ezt a dolgozat kapcsolódó fejezetében részletes kifejtem – minden egyes darabja már a megjelenésekor nagy kritikai visszhangot váltott ki, különösen az egyes értelmezők által „második korszaknak” nevezett kötetek, a *Halotti Pompa*, *A Testhez* és a *Nincstelének* esetében. Borbély Szilárd lírájában a szubjektum, annak szövegbeli megjelenése és lebontása, akárcsak Pilinszky esetében, a versek egyik fő tétje. Erre épül rá az az unikális, több hagyomány – legyen az mitológiai, teológiai vagy irodalomtörténeti – által táplált testpoétika, amely a Borbély-versek markáns sajátosságát adja. E szövegek szubjektivitása a *helyettesítő áldozat retorikájában* bontakozik ki: a versekben megjelenített lírai beszélők, valamint a megidézett mitológiai alakok és történetek ennek a sajátos szubjektivációs folyamatnak különböző alakzatai.

Kiss Judit Ágnes versei, s a dolgozatban elemzett *Négyszög* című kötet fókuszában is az identitás, a szubjektum és a test, valamint annak szövegbeli reprezentációja áll. A versekben – ahogy ezt a recepció is több ponton megemlíti – sajátos maszkok jelennek meg, melyek a szöveg szubjektivitásának fő építőelemei. Kiss Judit Ágnes lírájának beszédmódja teljes mértékben eltér Pilinszky és Borbély verseitől. Az, ami mégis ide kapcsolja szövegeit, egyfelől a már említett szubjektiváció egy újabb formája, valamint a halál tematizálása. A halál, az elmúlás és a gyilkosság mindhárom szerző esetében a szövegek egyik központi motívuma: érdekes

megfigyelni, hogy az egyes korpuszokban az a színrevitel milyen poétikai és retorikai alakzatok alkalmazásával megy végbe, hogy ezek miként épülnek rá egy korábbi hagyomány alapszövegeire vagy éppen hogy forgatják fel teljesen a megelőző poétikai koncepciókat.

Fontos még megemlíteni, hogy a választott szövegek esetében azok műfaji kérdései – különösen Borbély Szilárd és Kiss Judit Ágnes esetében – fontos kiindulópontját képezik az interpretációnak, ezen kívül a szövegekben megszólaló lírai beszélők nézőpontja, nyelve vagy éppen biológiai és társadalmi neme is ugyancsak lényeges szempontjait nyújthatja az értelmezésnek.

Dolgozatomban olyan verselemzések elkészítésére tettem kísérletet, amelyek azon kívül, hogy egy esetleges hatástörténeti ívet is kirajzolnak, számos ponton dialógusba lépnek egymással. A testrepresentáció és a testpoétika központi interpretációs fókusza mellett pedig olyan értelmezési irányok felvázolására is vállalkoztam, melyek a szöveg nyelvi-poétikai karakterére világítanak rá, azok működését, transzformációját és folyamatos refigurációját vizsgálják.

A DOLGOZAT FELÉPÍTÉSE

A Test és szöveg kapcsolata Pilinszky János lírájában és a kortárs magyar irodalomban (Borbély Szilárd és Kiss Judit Ágnes) című dolgozat a címben megjelölt három szerző műveit vizsgálja az interpretáció fókuszában a test poétikájával és annak szövegbeli reprezentációjával.

Habár az elemzések irodalomelméleti és filozófiai megalapozásúak – különös tekintettel az egzisztencializmus, a fenomenológia, valamint a testrepresentáció különböző diskurzusaira – a dolgozat mégis a versek nyelvi-poétikai értelmezését teszi meg fő tárgyává. A három szerző

verseinek – s így a szövegek együttolvasásának is – közös motívuma a *viszony* fogalma, amely az én és a világ, az én és a másik, valamint az én önmagához való viszonya, azaz a különböző szövegbeli szubjektívációs folyamatok során tematizálódik.

A dolgozat bevezetőjét követően (I.) a második fejezetben vázlatos áttekintést adok a testrepresentáció, testpoétika, test és identitás összefüggéseiről (II.). A disszertáció Pilinszky-fejezete (III.) több alfejezetre oszlik: az első fejezetben (1.) a Pilinszky-recepció fontosabb megállapításait ismertetem, valamint felvetem azokat a kérdésirányokat, amelyek alapján a versszövegeket vizsgálni fogom. Ezt követően *A szerelem sivataga* című szöveg elemzése (2.), majd több Pilinszky-szöveg testpoétikai fókuszú elemzése következik (3.). A negyedik alfejezetben elemzem a *Trapéz és korlát* című kötetet, különös tekintettel a szerelmes-versekre, majd Pilinszky *ön-arc-kép verseit* (5.), valamint az *étel* és az *evés* motívuma köré felépülő szövegeket (6.), végül pedig egy rövid kitérő során a Pilinszky-líra köteteken átívelő, motívumokra alapuló párhuzamos szövegolvasatait mutatom be (7.)

A dolgozat negyedik nagy fejezete Borbély Szilárd líráját vizsgálja, különös tekintettel a „második korszak” két emblematikus kötetére, a *Halotti Pompára* és *A Teshez* című kötetre (IV.). Az elemzések során kitérek a szövegek műfajiségének kérdésére, a Borbély-féle poétika sajátos kulturális, vallási és filozófiai hibriditására (1.), valamint a helyettesítő áldozat retorikájának kérdésére (2.), mely mindkét kötet egyik fő szövegkonstruáló alakzata. Ezt követően a *Halotti Pompa* (3.) és *A Teshez* (4.) című kötetek néhány szövegét elemzem a fent említett elméleti, poétikai és retorikai szempontok alapján.

A disszertáció utolsó szöveginterpretációs része Kiss Judit Ágnes *Négyszög* című kötetét vizsgálja (V.), szem előtt tartva a szerep-, a műfaj-

és a nyelvjáték kérdését, melyek mind a versszövegekben megszólaló és megszólított szubjektumok identitáskonstrukcióinak eszközei. Az elemzések emellett kitérnek a női nyelv és a női (szubjektum)pozíció néhány pontjára is. A dolgozat záró fejezetében (VI.) a kutatás eredményeit összegzem, valamint kitérek azokra a lehetőségekre is, melyek irányába a kutatás tovább folytatható.

ÚJ EREDMÉNYEK

Pilinszky mint a későmodernség egyik utolsó, s a „klasszikus” posztmodern egyik előfutára, Borbély Szilárd költészete mint a posztmodern líra markáns hangja, Kiss Judit Ágnes versei pedig mint a posztmodern utáni állapot lírája egymástól nagyon eltérő szövegvilágok. A dolgozatomban bemutatott elemzésekkel ezekre a hasonlóságokra és különbségekre koncentráltam, figyelembe véve az *újrairás/értelmezés*, az *élő irodalmiság*, a *változó viszony* és a *hagyomány* szempontjait.

A (magyar) irodalomtörténet és interpretációs tradíció különböző korszakaiban más és más elméleti és kulturális térben mozogtak az versszövegek értelmezői. A testrepresentáció kérdése és szerepe a Pilinszky-értelmezésében egy újabb fejezetet nyithat meg, újabb szempontokat adhat a szövegek értelmezéséhez.

Úgy gondolom, hogy a Pilinszky-szövegek testközpontú elemzése nem ragadja ki az adott verseket azok értelmezési hagyományából: a korábban vizsgált metafizikus, egzisztenciális vagy épp bibliai-hermeneutikai olvasatokkal párbeszédbe lépnek a testet fókuszba állító értelmezések. Egyfelől azért, mert jelen dolgozat elemzései is ezekből az elemzésekből indulnak ki, másfelől pedig azért, mert a már említett, testrepresentáció felőli olvasás, s maga a testről való gondolkodás –

gondoljunk csak a fenomenológiára – maga is erősen beágyazott a korábbi hagyományokba. Ugyanakkor az olyan szövegcsoportok vizsgálata, mint a szerelmes versek, ha felforgatni nem is tudják az értelmezői hagyományt, új szempontokat adhatnak az életmű újraolvasásához.

Borbély Szilárd életművének tudományos-kritikai igényű feldolgozása még csak néhány éve kezdődött el. A tragikusan lezárult szövegkorpusz hirtelen „zuhant rá” az értelmezőkre, s így arra készíti az irodalomtudományos közösséget, hogy azt minél hamarabb és minél pontosabban helyezték el a magyar irodalomtörténeti hagyomány koordináta-rendszerében. A *Halotti Pompa* és a *Testhez* kötet esetében a testpoétikai irányultságú értelmezés egyértelműen adja magát, azonban e két kötet esetében is számos olyan vizsgálódási pont merülhet fel a jövőben, amely kimozdítja a Borbély-recepciót a testrepresentáció által vezérelt interpretációból. Dolgozatomban ezek bemutatására is kísérletet tettem, különös a szövegek műfaji kérdéseire, kulturális-mitologikus beágyazottságukra.

Ezen felül a Borbély-szövegek sajátos teológiája egy olyan területe az életműnek, amely számos izgalmas értelmezés kiindulópontja lehet a jövőben. Úgy gondolom, amellet, hogy Borbély Szilárd általa sajátos blaszfemiának nevezett gesztussal fordul a keresztény és a zsidó hagyomány felé, mégis ezer szállal kötődik mindkét vallás teológiai, liturgiai, mitologikus és misztikus rendszeréhez. Különleges „szövetségköziség” jellemzi ilyen témájú verseit, melyek alapos nyelvi-poétikai és motívumokra koncentráló vizsgálata az életmű feldolgozásának egyik következő állomása lehet.

Kiss Judit Ágnes költészete és életműve jelenleg is alakulóban van. Az eddig napvilágot látott verses és prózai kötetek határozott poétikát mutatnak, a szövegvilág jól átgondolt poétikai, retorikai és műfaji elemek

sorozatából épült fel. Habár különösnek hathat Pilinszky János és Borbély Szilárd versei mellett a Kiss Judit Ágnes líra, mégis úgy vélem, hogy több szempontból indokolt e szövegek együttes bemutatása. Egyfelől Kiss Judit Ágnes is szorosan kapcsolódik ahhoz a poétikai tradícióhoz, amely az egy kötetben belüli motívumhasználat és tudatos ciklusszerkesztés elveit követi. Másfelől versei egy részében a halál mint központi motívum jelenik meg, hasonlóan a másik két szerző műveihez. A Borbély-legendákban megjelenő női hang és nézőpont Kiss Judit Ágnes verseiben sokkal radikálisabban szólal meg, kvázi továbbírva a *Testhez* kötet tematikáját és poétikáját.

A TÉMÁBAN VÉGZETT PUBLIKÁCIÓS TEVÉKENYSÉG

- *Eleven étketek vagyok.” – A Pilinszky-líra újabb értelmezési lehetőségeiről = Leírás és értelmezés. Újholdas szerzők a hagyománnyá válás közben, szerk. BUDA Attila, NEMESKÉRI Luca, PATAKY Adrienn, Ráció Kiadó, Bp., 2016.*
- *Szerepjáték, műfajjáték, nyelvjáték – Kiss Judit Ágnes költészetéről = „...kettős, egymást tükröző világban”. Poétikai formációk a késő- és a posztmodern magyar lírában, szerk. BOROS Oszkár, HORVÁTH Kornélia, OSZTROLUCZKY Sarolta, Gondolat Kiadó, Bp., 2015.*
- *Vonzás és taszítás. Egy elfelejtett szerelmi líra. Pilinszky János: Trapéz és korlát = Hungarológiai Közlemények, 2015/4. (<http://epub.ff.uns.ac.rs/index.php/hk/article/view/1537>)*
- *„...amiről csak hasonlatok beszélnek”. A köztesség poétikája Babits Mihály, Pilinszky János és Petri György egy-egy versében = Babits és kortársai, szerk. MAJOROS Györgyi, SIPOS Lajos, TOMPA Zsófia, Napkút Kiadó, Budapest, 2015., 367-377.*
- *„a néma tenger arcomba világít”. Pilinszky János „arc-kép-verseiről”= Test-konceptusok és test-reprezentációk az irodalomban és a kultúrában, szerk. BOROS Oszkár, HORVÁTH Kornélia, OSZTROLUCZKY Sarolta, VARRÓ Annamária, ZSUPPÁN Klaudia, Gondolat Kiadó, 2014, 42-51.*
- *Metafora, metafizika, mitológia. Pilinszky János: A szerelem sivataga = Az ideál mindazonáltal megőrződik - Tanulmányok Bécsy Ágnes tiszteletére, szerk. HORVÁTH Kornélia – OSZTROLUCZKY Sarolta, Gondolat Kiadó, Bp., 2013.*

